

інтертеоретичної асимптотичної взаємодії домінуючої на даному етапі розвитку суспільства економічної доктрини і правових форм її реалізації.

Надійшла до редколегії 10.06.2000

М. Панов, член-кореспондент АПрН України,

В. Тихий, член-кореспондент АПрН України

Безпека як фундаментальна категорія в методології правознавства

(до постановки проблеми)

Сучасна постіндустріальна цивілізація, досягнення науково-технічного прогресу забезпечили дуже високий рівень освоєння сил природи, ефективне використання в інтересах людства найновіших досягнень науки і техніки. Водночас активний і різноплановий розвиток виробничої та соціальної сфер життєдіяльності людини об'єктивно зумовив виникнення і прогресуюче збільшення досить інтенсивних чинників і джерел різного роду небезпек, що створюють загрозу заподіяння значної, а часом і великої (або дуже великої) шкоди особистості, суспільству, державі або навіть загрозу існуванню людства. До них можна віднести термоядерну, хімічну, технологічну, екологічну, епідемічну, продовольчу (небезпеку голоду), зловживання науковими і технічними знаннями, воєнну, соціальну, кримінальну (зокрема тероризм), економічну та інші небезпеки.

У наш час небезпеки стали величезними і безпрецедентними. Вони — об'єктивна і самоочевидна субстанція, що має місце в реальній дійсності. Деякі з них настільки великі та інтенсивні, що створюють загрозу існуванню людства на Землі та можуть призвести до зникнення виду “*homo sapiens*”. Зростає і страх перед ними, який змушує людей відчувати постійну небезпеку. Тому прагнення людей убезпечитися від подібних загрожуючих чинників, явищ та процесів є природним і надзвичайно актуальним. Звідси випливає, що безпека, тобто стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави, людства від небезпек, — це одна з найважливіших цінностей соціального буття людей, обов'язкова передумова існування і подальшого розвитку людства. Вона стає найважливішим і необхідним засобом його порятунку, виживання всього живого на Землі.

Проблему безпеки варто віднести, на наш погляд, до глобальних загальнолюдських проблем (аксіологічний аспект). Безпека являє собою найважливішу цінність, що повинна забезпечувати вільне існування і розвиток особистості, суспільства, людства, створювати гармонію і переборювати суперечності у відносинах “людина — техніка”, “людина — навколишнє середовище”, у взаєминах між людьми, особою і державою, суспільством, між націями і державами.

За шкалою цінностей цивілізації суспільна безпека посідає почесне місце. Вона перебуває на одному рівні з такими неминущими цінностями, як людська гідність, свобода, рівність, справедливість.

Розгляд проблеми безпеки, як і будь-якої самостійної наукової проблеми, передбачає необхідність розроблення поняття (категорії) цього феномена. Думається, що категорія “безпека” може і повинна розроблятися насамперед як загальнонаукова категорія, яка до цього часу ще не ввійшла достатньою мірою в категорійно-понятійний апарат науки. З огляду на цю гранично широку за обсягом і глибoku за змістом категорію, мають розроблятися також поняття окремих видів безпеки: термоядерної, екологічної, особистої, державної, суспільної, національної, міжнародної та ін. За своїм змістом “безпека” передбачає, з одного боку, відсутність небезпеки, а з іншого — наявність стану захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, посягань і небезпек. У такому контексті дається онтологічне навантаження “безпеки” — як певної якості буття людини, його константи. Звідси її можна розглядати як мету, засіб та результат діяльності людини (і всього людства) по захисту від загрожуючих чинників, явищ, подій та процесів.

Дуже важливе значення має інтерпретація категорії “безпека” при опрацюванні проблем суспільствознавства. Практично всі соціальні науки, у тому числі філософія, соціологія, політологія, психологія, правознавство та ін., розробляючи проблеми гуманної безпеки або забезпечення безпеки людини, держав, народів, повинні спиратися у своїх дослідженнях на загальнонаукову категорію “безпека”. Це поняття, таким чином, має методологічну функцію, тому що виступає як концептуальна ідея для пояснення тих чи інших конкретних процесів і явищ соціальної реальності та побудови

окремих теоретичних моделей, які описують певні суспільні процеси у сфері безпеки.

Особливу роль ця категорія відіграє у правознавстві. Тут доцільно виділити декілька аспектів.

По-перше, категорію “безпека” у правознавстві варто тлумачити як суспільну безпеку, безвідносно до того, чи забезпечує безпека захист публічного або приватного інтересу. Тим самим акцент робиться на тому, що безпека (як соціально-правове явище) забезпечує захист інтересів усього суспільства, усіх його структурних підрозділів (соціологічний підхід).

По-друге, право загалом має своїм призначенням забезпечити нормальне існування і розвиток особистості, суспільства, держави, що передбачає також суспільну безпеку. Отже, право може розглядатися в системі управління як засіб (“інструмент”) забезпечення безпеки (безпечного існування) особистості, держави, суспільства. Таким чином, застосовується нормативно-інструментальний підхід у тлумаченні співвідношення категорій “суспільна безпека” і “право”.

По-третє, суспільну безпеку в правознавстві потрібно розглядати як фундаментальну категорію, яка має надзвичайно велике методологічне значення в реалізації наукових проблем багатьох галузей права. Це виявляється в такому: категорія “суспільна безпека”, інтегруючи найбільш істотні властивості та принципи права, має водночас свій власний зміст; ця категорія дуже важлива для розуміння права і багато в чому визначає його сутність та основні риси; вона значною мірою впливає на зміст і сутність нормотворчості та правозастосування.

По-четверте, суспільну безпеку в правознавстві варто розглядати як загальну цінність, котра відповідає інтересам суспільства і громадян, тому що вона є однією з постійних потреб, яка детермінована природними умовами життя людини, суспільства, людства. Водночас суспільну безпеку слід розглядати як самостійне благо, котре в свою чергу покликане забезпечити безпечне існування інших благ (аксіологічний підхід).

Безпека в аспекті оцінки діяльності є засобом забезпечення інтересів людини, особистості, суспільства, держави. Водночас безпека є метою діяльності національних держав, громадянських співтовариств, людства в цілому. Ця діяльність — об’єктивно

існуючий чинник і потреба: чим повноцінніше вона реалізована, тим більшою мірою захищені, з точки зору безпечного існування, всі інші блага. Звідси випливає, що ефективна діяльність держави і суспільства по створенню безпечних умов існування забезпечує нормальне “безперешкодне” і природне функціонування та розвиток суспільних відносин.

Суспільна безпека як об’єктивно існуюча реальність, відбиваючись у суспільній свідомості, створює певний суспільний настрій і формує масові та індивідуальні стереотипи, що характеризуються відчуттям захищеності інтересів, охоронюваних правом, наявністю почуття безпеки щодо різного роду загроз, у тому числі злочинних посягань, а також відсутністю страху перед ними. Таким чином, суспільна безпека створює атмосферу суспільного спокою, обстановку, в якій людина може не боятися загроз. Це означає, що кожний громадянин, з точки зору суспільної безпеки, може бути впевнений у тому, що його інтереси, права, охоронювані законом, свободи, життя, здоров’я, майно, гідність і спокій, інтереси суспільства надійно охороняються та захищаються державою.

Отже, ефективна система суспільної безпеки створює відповідні гарантії й обумовлює таку властивість способу життя, як соціальний оптимізм, тобто такий емоційно-психологічний стан, який виявляється в почутті впевненості людей у своєму майбутньому. Невдоволеність же в потребі суспільної безпеки створює, навпаки, почуття невпевненості, страху перед загрожуючими небезпеками, особливо перед злочинними посяганнями на такі блага, як життя, здоров’я, майно, що у свою чергу викликає негативні зміни в людській психіці і може істотно обмежувати сферу людської життєдіяльності.

Завдяки своїй досить високій соціальній значущості суспільна безпека істотно впливає на зміст і форму права, навіть виступає як найважливіша їх детермінанта. Суспільна безпека, інтегруючи в собі загальноправові принципи, багато в чому визначає зміст права з огляду на граничну захищеність благ, які охороняються правом. У цьому розумінні кожна галузь права, їх інститути і категорії повинні відповідати ідеї безпеки як особливої і постійної твірної (“константи”) людського існування. Найважливішим елементом у структурі поняття суспільної безпеки в аспекті правової інтеграції повинна бути система

гарантій самого права, а також наявність правової захищеності особистості та суспільства.

Реалізація цієї вимоги передбачає надійність права і правової системи, тобто цілісність, ясність, визначеність та стабільність самого права (у тому числі кожної його галузі та інститутів), його обов'язкову відповідність загальноправовим принципам і загальнолюдським цінностям. Виходячи з цього, неприпустимі прогалини у правовому регулюванні, навпаки, вимоги суспільної безпеки передбачають всеосяжну врегульованість суспільних відносин правовими нормами з точки зору граничного забезпечення останніми безпеки особистості, суспільства, держави. Крім того, суспільна безпека передбачає наявність правових гарантій, тобто використання в правовому регулюванні лише тих правових засобів і методів, які відповідають духу права й основоположним ідеям права, оскільки не мета виправдовує засоби, а засоби мають відповідати меті, тому що результат людської діяльності — це функція засобів, а не мети.

Вплив суспільної безпеки на форму та зміст права повинен знаходити найбільш повне відображення у правотворчості. Це передбачає високу якість нормативних актів правових систем, що виявляється у високому рівні техніки нормотворчості, однозначності, простоті та єдності термінології; логічності, чіткості та доступності текстів нормативних актів, що виключають неоднозначне їх тлумачення; зведення до мінімуму оціночних компонентів права (оціночних термінів); виключення неясності і розпливчастості правових приписів, які забезпечують граничне обмеження можливості судової дискреції (судового розсуду) та свавілля посадових осіб.

Суспільна безпека повинна бути і в основі опрацювання проблем правозастосування. Вищою гарантією цього є реалізація ідеї правосуддя, що виступає засобом захисту права в суді і через суд. Забезпечення безпеки громадян, наприклад, захист від протиправного переслідування з боку державних органів, а також додержання прав правопорушників, які теж є громадянами, мають бути в основі досудового і судового слідства. Тому держава повинна гарантувати такі засоби, способи і форми діяльності правоохоронних і судових органів, які б забезпечували додержання прав та інтересів осіб, котрі тією чи іншою мірою причетні до діяльності зазначених органів.

Йдеться не тільки про всемірне додержання прав підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, а й про забезпечення безпеки, тобто додержання прав та інтересів свідків, експертів, потерпілих. Велике значення при проведенні досудового і судового слідства має реалізація найважливіших принципів у праві: презумпції невинності, тлумачення сумнівів на користь підсудних та ін.

Таким чином, категорія “суспільна безпека” в правознавстві має безумовно важливе значення. Вона виступає найголовнішим і фундаментальним принципом побудови правової системи, галузей права та їх інститутів з точки зору забезпечення безпечного функціонування і розвитку суспільних відносин. При цьому домінуючим у системі безпеки має бути забезпечення безпечного існування особистості, її прав і свобод. Ось чому держава повинна гарантувати такі умови життя, за яких неухильно додержувалися б закони (принцип законності) і при цьому забезпечувалася б відносна безпека індивідів у суспільстві, щоб кожному з них гарантувалися найбільш сприятливі умови безпечного існування. При цьому слід додержуватися найважливішого супровідного принципу: здійснення прав і свобод особистості не повинно порушувати права і свободи інших осіб. Тут має бути оптимальний баланс між захистом демократичних інститутів, загальних інтересів та захистом прав і свобод особистості.

Надійшла до редколегії 15.05.2000